

УДК 629.3.032

РЕГРЕСІЙНА МОДЕЛЬ ДЛЯ ОЦІНКИ ПАЛИВНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ПНЕВМОКОЛІСНОГО РУШІЯ В ТЯГОВОМУ РЕЖИМІ

Г.О. Аржаєв¹, А.В. Василенко², М.М. Балака³

¹викладач вищої категорії, викладач-методист спецдисциплін «Машинобудування та матеріалообробка», Миколаївський будівельний коледж Київського національного університету будівництва і архітектури, м. Миколаїв, Україна

²кандидат технічних наук, доцент кафедри автоматизації технологічних процесів і виробництв, Воронежський державний архітектурно-будівельний університет, м. Воронеж, Росія, e-mail: madf_vgasu@mail.ru

³асистент кафедри будівельних машин, Київський національний університет будівництва і архітектури, м. Київ, Україна, e-mail: maxim.balaka@gmail.com

Анотація. Розроблено багатофакторну регресійну модель, що встановлює взаємозв'язок між величиною мінімальної питомої витрати палива колісного рушія в тяговому режимі і основними параметрами великогабаритних шин при прямолінійному русі.

Ключові слова: великогабаритна пневматична шина, колісний рушій, мінімальна питома витрата палива, регресійна модель, матриця, критерій Фішера.

REGRESSION MODEL OF FUEL EFFICIENCY ESTIMATE OF RUBBER-TYRED DRIVER IN TRACTION MODE

Gennady Arzhaev¹, Andrew Vasilenko², Maxim Balaka³

¹Lecturer of Highest Category, Lecturer-methodologist of Special Disciplines "Mechanical Engineering and Materials Processing", Mykolaiv Building College of Kyiv National University of Construction and Architecture, Mykolaiv, Ukraine

²Candidate of Technical Science, Associate Professor of Technological Processes and Production Automation Department, Voronezh State University of Architecture and Civil Engineering, Voronezh, Russia, e-mail: madf_vgasu@mail.ru

³Assistant of Building Machinery Department, Kyiv National University of Construction and Architecture, Kyiv, Ukraine, e-mail: maxim.balaka@gmail.com

Abstract. The multifactor regression model is developed. It establishes interrelation between the value of the minimal specific fuel consumption wheel propeller in traction mode and the main parameters of large-size tyres in rectilinear motion.

Keywords: large-size pneumatic tyre, wheel propeller, minimal specific fuel consumption, regression model, matrix, Fisher's test.

Вступ. Пневматичні шини для самохідних транспортно-технологічних засобів (автомобілів високої прохідності, землерийно-транспортних машин,

тягачів тощо) є трудомісткою продукцією високої одиничної вартості. Від досконалості пневматичної шини як важливого конструктивного елементу ходового обладнання залежать експлуатаційні та техніко-економічні показники вказаних машин, тому надзвичайно важливо, щоб експлуатація шин здійснювалася в належних умовах [1]. При вирішенні задач вибору оптимальних параметрів призначення і порівняння варіантів проекрованої шини виникає питання про оцінку не тільки конструктивних параметрів самої шини, але й оцінку очікуваних значень експлуатаційних якостей колісного рушія машини. До числа таких параметрів слід віднести величину мінімальної питомої витрати палива g_{Tmin} [2, 3]. Особливе значення цей показник набуває для колісних машин підвищеної одиничної потужності й вантажо-підйомності, що обладнані великогабаритними пневматичними шинами.

Мета роботи. Розробити регресійну модель для оцінки паливної ефективності пневмоколісного рушія, яка б встановлювала взаємозв'язок між величиною мінімальної питомої витрати палива рушія в тяговому режимі і основними параметрами великогабаритних шин при прямолінійному русі.

Матеріал та результати досліджень. У роботі пропонується проводити порівняння варіантів конструктивних параметрів шин за відносною величиною $g_{Tmin} / g_{Tбаз}$, де $g_{Tбаз}$ – величина мінімальної питомої витрати палива для базової моделі шин, що отримана при стендових випробуваннях і для якої відома величина мінімальної питомої витрати палива на реальній машині. В результаті випробувань на стенді окремого колісного рушія з шинами діагональної конструкції при прямолінійному русі на щільному ґрунті були отримані тягові характеристики [4, 5]. Аналіз характеристик дозволив визначити значення мінімальної питомої витрати палива двигуном стенда g_{Tmin} для пневматичних шин розміром 20.5-25, 21.00-33, 27.00-33 і 37.5-39.

Для аналізу результатів випробувань колісного рушія, що проводилися в порівнянних ґрунтових умовах при однакових значеннях колової швидкості колісного рушія, використовуємо методи математичної статистики.

Для встановлення взаємозв'язку між величиною мінімальної питомої витрати палива g_{Tmin} окремого колісного рушія, працюючого в тяговому режимі на стенді, та основними конструктивними і експлуатаційними характеристиками шини розглядаємо багатofакторну регресійну модель [6].

На основі попереднього аналізу параметрів і конструктивних особливостей досліджених шин у якості вхідних факторів для побудови моделі g_{Tmin} обрано такі параметри: внутрішній тиск повітря в шині – p_w , МПа; зовнішній діаметр – D_0 , м; коефіцієнт насиченості рисунка протектора – k_H , %; відносну висоту профілю шини – H/B і опір коченню на щільному ґрунті – f_B .

В якості вихідного параметра використовується величина g_{Tmin} , яка отримана на основі результатів стендових випробувань окремого колісно-

го рушія з пневматичними шинами різних розмірів на щільному ґрунті.

Виходячи з припущення, що помилки визначення вибраних параметрів мають нормальний закон розподілу, для отримання рівнянь множинної регресії використовуємо методики, описані в роботах [6...9].

В результаті аналізу лінійної регресійної моделі g_{Tmin} встановлено, що вплив одного з параметрів – коефіцієнта опору коченню колеса з пневматичною шиною у вільному режимі – f_B на вихідну величину g_{Tmin} малозначимий. Тому цей параметр був виключений з подальшого розгляду.

Після відсіву малозначимого фактора модель має наступний вигляд

$$g_{Tmin} = b_0 + b_1 p_w + b_2 / D_0 + b_3 k_H + b_4 H/B, \quad (1)$$

де b_0, b_1, b_2, b_3, b_4 – частинні коефіцієнти рівняння регресії.

Вихідні дані для розрахунку параметрів регресійної моделі наведено в табл. 1. Значення параметрів наведені в натуральному і нормованому вигляді. Нормування параметрів здійснювалося з метою зручності подальшого регресійного аналізу з використанням матричної форми запису рівнянь.

Таблиця 1 – Вихідні дані для розрахунку параметрів регресійної моделі

Внутрішній тиск повітря в шині p_w		Обернений зовнішній діаметр $1/D_0$		Коеф. насиченості протектора k_H		Відносна висота профілю H/B		Питома витрата палива g_{Tmin} (вимір.)		Питома витрата палива $\hat{g}_{Tmin}$ (розрах.)	
МПа	X_1	m^{-1}	X_2	%	X_3	—	X_4	$\frac{кг}{кВт\cdot год}$	Y	$\frac{кг}{кВт\cdot год}$	$\hat{Y}$
0,350	0,137	0,671	1,321	40,8	-2,210	0,974	0,888	2,08	0,579	2,00	0,304
0,350	0,137	0,671	1,321	50,5	-0,472	0,817	-1,190	1,98	0,219	1,99	0,281
0,275	-0,469	0,671	1,321	50,5	-0,472	0,817	-1,190	1,89	-0,104	1,94	0,068
0,200	-1,080	0,515	-0,081	59,1	1,070	0,966	0,782	2,21	1,047	2,06	0,503
0,400	0,542	0,515	-0,081	59,1	1,070	0,966	0,782	2,17	0,903	2,22	1,074
0,600	2,160	0,515	-0,081	59,1	1,070	0,966	0,782	2,31	1,406	2,37	1,641
0,200	-1,080	0,448	-0,683	51,7	-0,257	0,960	0,703	1,71	-0,752	1,71	-0,732
0,350	0,137	0,448	-0,683	51,7	-0,257	0,960	0,703	1,77	-0,536	1,83	-0,304
0,200	-1,080	0,392	-1,186	54,4	0,228	0,821	-1,130	1,50	-1,507	1,44	-1,720
0,400	0,542	0,392	-1,186	54,4	0,228	0,821	-1,130	1,57	-1,255	1,59	-1,150

Для нормування кожного з параметрів використовуємо вирази:

$$X_{ji} = (x_{ji} - \tilde{x}_j) / Sx_j; \quad (2)$$

$$Y_i = (y_i - \tilde{y}) / Sy, \quad (3)$$

де X_{ji}, Y_i – нормовані значення i -го параметра; x_{ji}, y_i – натуральні значення i -го параметра; $i = 1, 2, \dots, n$ – кількість факторів; $j = 1, 2, \dots, k$ – кількість паралельних вимірювань i -го параметра; Sx_j, Sy – вибіркові дисперсії факторів.

Значення Sx_j, Sy визначаємо за відомими співвідношеннями [6]:

$$Sx_j = \sqrt{\sum (x_{ji} - \bar{x})^2}; \quad Sy = \sqrt{\sum (y_i - \bar{y})^2 / (k-1)},$$

де k – кількість вимірювань i -го параметра.

На основі аналізу та оцінки похибок вимірювань вибраних вхідних і вихідних параметрів, що отримані в попередніх експериментах [4, 5], була прийнята гіпотеза про рівноточність вимірів, іншими словами однорідність дисперсії помилок. Тому після нормування вихідного статистичного матеріалу отримуємо дві матриці: матрицю $\|X\|$ – вектор незалежних змінних, і матрицю $\|Y\|$ – вектор спостережень функції відгуку:

$$\|X\| = \begin{pmatrix} 0,137 & 1,321 & -2,210 & 0,888 \\ 0,137 & 1,321 & -0,472 & -1,190 \\ -0,469 & 1,321 & -0,472 & -1,190 \\ -1,080 & -0,081 & 1,070 & 0,782 \\ 0,542 & -0,081 & 1,070 & 0,782 \\ 2,160 & -0,081 & 1,070 & 0,782 \\ -1,080 & -0,683 & -0,257 & 0,703 \\ 0,137 & -0,683 & -0,257 & 0,703 \\ -1,080 & -1,186 & 0,228 & -1,130 \\ 0,542 & -1,186 & 0,228 & -1,130 \end{pmatrix}, \quad \|Y\| = \begin{pmatrix} 0,579 \\ 0,219 \\ -0,104 \\ 1,047 \\ 0,903 \\ 1,406 \\ -0,752 \\ -0,536 \\ -1,507 \\ -1,255 \end{pmatrix}.$$

Знаходження параметрів моделі (1) зводиться до визначення частинних коефіцієнтів b_j рівняння регресії в нормальній формі

$$\hat{Y} = b_1 X_1 + b_2 X_2 + b_3 X_3 + b_4 X_4, \quad (4)$$

де $\hat{Y}$ – розрахункове значення функції відгуку ($\hat{g}_{Tmin}$); X_1, X_2, X_3, X_4 – незалежні змінні, що відповідають параметрам $\rho_w, 1/D_0, k_H, H/B$.

Слід зауважити, що прийнята система нормування змінних дозволяє виключити звичайну в таких випадках операцію додавання фіктивної змінної $X_0 = 1$ з коефіцієнтом b_0 до вихідного рівняння (4).

В матричній формі рівняння (4) записуємо наступним чином

$$\|X\| \cdot \|b\| = \|Y\|, \quad (5)$$

де $\|X\|$ – матриця незалежних змінних; $\|b\|$ – матриця-стовпець частинних коефіцієнтів регресії; $\|Y\|$ – матриця-стовпець вектора спостереження.

Розв'язуючи рівняння (5), визначаємо матрицю $\|b\|$ за виразом

$$\|b\| = \|X^t X\|^{-1} \cdot \|X^t Y\|, \quad (6)$$

де $\|X^t X\|^{-1}$ – симетрична (інформаційна) матриця, обернена до добутку зліва транспонованої матриці $\|X^t\|$ на вихідну матрицю $\|X\|$; $\|X^t Y\|$ – матриця, що

отримана множенням зліва транспонованої матриці $\|X^t\|$ на матрицю $\|Y\|$.

Перемноження матриць з вихідного матеріалу надає для $\|X^t X\|$ і $\|X^t Y\|$ наступні числові значення:

$$\|X^t X\| = \begin{vmatrix} 9,0000 & 0,8932 & 1,7090 & 1,7300 \\ 0,8932 & 9,0000 & -4,6160 & 0,0392 \\ 1,7090 & -4,6160 & 9,0000 & 0,7945 \\ 1,7300 & 0,0392 & 0,7945 & 9,0000 \end{vmatrix}, \quad \|X^t Y\| = \begin{vmatrix} 4,2400 \\ 5,0280 \\ 1,9580 \\ 5,2170 \end{vmatrix}.$$

Слід відмітити особливість отриманої інформаційної матриці $\|X^t X\|$ – матриця не є діагональною на відміну від інформаційних матриць, отриманих при використанні методів планування експерименту [6]. Це свідчить про те, що вихідний базис векторів незалежних змінних не є ортогональним, тобто змінні не є взаємозалежними. Дана обставина пов'язана з неможливістю підбору досліджуваних зразків для випробувань – пневматичних шин з параметрами, що задовольняють умові їх ортогональності, оскільки можливості вибору пневматичних шин з потрібними параметрами обмежувалися наявністю реально існуючих зразків шин.

В результаті чисельної реалізації розв'язку рівняння (6) отримуємо

$$\|b\| = \begin{vmatrix} 9,0000 & 0,8932 & 1,7090 & 1,7300 \\ 0,8932 & 9,0000 & -4,6160 & 0,0392 \\ 1,7090 & -4,6160 & 9,0000 & 0,7945 \\ 1,7300 & 0,0392 & 0,7945 & 9,0000 \end{vmatrix} \cdot \begin{vmatrix} 4,2400 \\ 5,0280 \\ 1,9580 \\ 5,2170 \end{vmatrix} = \begin{vmatrix} 0,3513 \\ 0,7906 \\ 0,5441 \\ 0,4664 \end{vmatrix}.$$

Перевірка правильності звернення інформаційної матриці, шляхом її множення на вихідну, дає матрицю, що відрізняється від одиничної на величину похибки обчислень, $\varepsilon \leq 0,0003$:

$$\|X^t X\| \cdot \|X^t X\|^{-1} = \|I\| \approx \begin{vmatrix} 1,00030 & 0,00010 & -0,00004 & 0,00004 \\ 0,00010 & 1,00000 & -0,00020 & -0,00009 \\ -0,00004 & -0,00020 & 1,00030 & -0,00010 \\ 0,00004 & -0,00009 & -0,00010 & 1,00020 \end{vmatrix}.$$

Отже, регресійне рівняння моделі в нормальній формі має вигляд

$$\hat{Y} = 0,3513X_1 + 0,7906X_2 + 0,5441X_3 + 0,4664X_4. \quad (7)$$

Для оцінки взаємного впливу окремих змінних моделі (1) використовуємо матрицю кореляцій $\|R\|$ [7].

Матриця кореляцій $\|R\|$ може бути отримана з інформаційної матриці $\|X^t X\|$ за виразом

$$\|R\| = (n - 1)^{-1} \cdot \|X^t X\|, \quad (8)$$

де n – кількість рядків матриці $\|X\|$.

Чисельна реалізація виразу (8) дає наступну матрицю

$$\|R\| = \begin{vmatrix} 1,0000 & 0,0990 & 0,1900 & 0,1920 \\ 0,0990 & 1,0000 & -0,5130 & 0,0044 \\ 0,1900 & -0,5130 & 1,0000 & 0,0883 \\ 0,1920 & 0,0044 & 0,0883 & 1,0000 \end{vmatrix}.$$

Недіагональні члени матриці $\|R\|$ представляють собою значення вибірових коефіцієнтів парної кореляції між окремими змінними.

Найбільше значення коефіцієнта парної кореляції $r_{23} = -0,5130$ спостерігається між змінними X_2 і X_3 (в натуральному масштабі відповідно $1/D_0$ і k_H) що пов'язано з особливостями зразків, вибраних для проведення випробувань. Серед досліджених зразків знаходилися шини розміром 21.00-33 моделі ВФ-166, що мають різну ступінь насиченості рисунка протектора і які відносяться за типом рисунку до різних класів. Це призвело до формального збільшення тісноти зв'язку між параметрами k_H і $1/D_0$. Крім того, слід відмітити досить значиму кореляцію і між парами змінних X_1X_3 і X_1X_4 .

Найбільш ефективним способом перевірки гіпотези значення коефіцієнтів b_j рівняння регресії (7) є аналіз матриці коефіцієнтів коваріацій [7], яка визначається за виразом

$$\|M\| = \|X^t X\| / S^2(y), \quad (9)$$

де $\|M\|$ – матриця коефіцієнтів коваріацій; $\|X^t X\|$ – інформаційна матриця; $S^2(y)$ – вибіркова дисперсія відтворюваності функції відгуку (помилки).

Однак для аналізу отриманої моделі подібна методика є неефективною, оскільки існує досить значимий зв'язок між параметрами X_1, X_3 , і X_1, X_4 . Тому подальший аналіз якості отриманої моделі проводимо методами дисперсійного аналізу [6...9]. З урахуванням викладеного, для узагальненої оцінки повноти зв'язку отриманої багатофакторної моделі використовуємо коефіцієнт детермінації R . У разі подання дослідних і теоретичних значень функції відгуку у вигляді матриць-стовпців $\|Y\|$ і $\|\hat{Y}\|$ скалярну величину коефіцієнта детермінації отримуємо за виразом

$$R = \frac{Y^t \hat{Y}}{\sqrt{(Y^t Y) \cdot (\hat{Y}^t \hat{Y})}} = \frac{8,783}{\sqrt{8,981 \cdot 9,184}} = 0,967 > 0,5, \quad (10)$$

що свідчить про високий ступінь взаємозв'язку між дослідними і теоретичними значеннями функції відгуку.

Для перевірки адекватності моделі застосовуємо критерій Фішера:

$$F_0 = S_{ЗАЛ}^2(y) / S^2(y) < F_T, \quad (11)$$

де $S_{ЗАЛ}^2(y)$ – величина залишкової дисперсії рівняння регресії; F_T – табличне значення критерію Фішера.

Критерій Фішера або F -тест, що застосовується для випадкових вибірок з нормальним розподілом, дозволяє перевірити гіпотезу належності двох випадкових вибірок з вказаними дисперсіями до однієї і тієї ж генеральної сукупності. В даному випадку, для затвердження гіпотези про адекватність отриманої моделі необхідно, щоб величина $F_0 < F_T$.

Величину залишкової дисперсії рівняння регресії $S_{ЗАЛ}^2(y)$ визначимо як

$$S_{ЗАЛ}^2(y) = \sum_1^n (y_i - \hat{y})^2 / (n - k), \quad (12)$$

де n – кількість паралельних вимірювань; k – кількість додаткових зв'язків випадкової вибірки [8].

Підстановка числових значень у вираз (12) при $n = 10$ і $k = 4$ дає величину залишкової дисперсії $S_{ЗАЛ}^2(y) = 0,552$ (кг/кВт·год)².

Величину $S^2(y)$ отримано на основі результатів паралельних вимірювань функції відгуку, що складає $S^2(y) = 0,076$ (кг/кВт·год)² (див. табл. 1).

Підстановка значень у вираз (11) дає величину $F_0 = 0,552 / 0,076 = 7,26$. Табличне значення критерію Фішера F_T для рівня значимості $\alpha = 0,95$, ступенів свободи більшої дисперсії $f_1 = 6$ і меншої дисперсії $f_2 = 3$, становить $F_T = 8,9 > F_0 = 7,26$. Гіпотеза про адекватність цієї моделі не відкидається.

Перейшовши від нормального вигляду рівняння регресії (7) до виразу в натуральному масштабі, отримаємо наступне рівняння регресії:

$$\hat{g}_{Tmin} = -2,73 + 0,7893p_w + 1,973 / D_0 + 0,0271k_H + 1,711H/B, \quad (13)$$

де $\hat{g}_{Tmin}$ – мінімальна питома витрата палива окремого пневмоколісного рушія при стендових випробуваннях, кг/кВт·год.

Використовуючи вираз (13), отримано теоретичні значення мінімальної питомої витрати палива в нормальній і натуральній формі (див. табл. 1).

Для перевірки якості отриманої моделі визначалася величина середньої відносної помилки апроксимації за виразом

$$\varepsilon_{сер} = \frac{\sum |(g_{Tmin} - \hat{g}_{Tmin})|}{n \cdot (g_{Tmin})_{max}}, \quad (14)$$

числове значення якої $\varepsilon_{сер} = 2,4\%$ можна визнати цілком задовільним.

З використанням виразу (13) отримано частинні залежності мінімальної питомої витрати палива окремого пневмоколісного рушія $\hat{g}_{Tmin}$ при стендових випробуваннях від внутрішнього тиску повітря в шині p_w , зовнішнього діаметру шини D_0 , коефіцієнта насиченості рисунка протектора k_H і від-

носної висоти профілю шини H/B , які наведено на рис. 1.

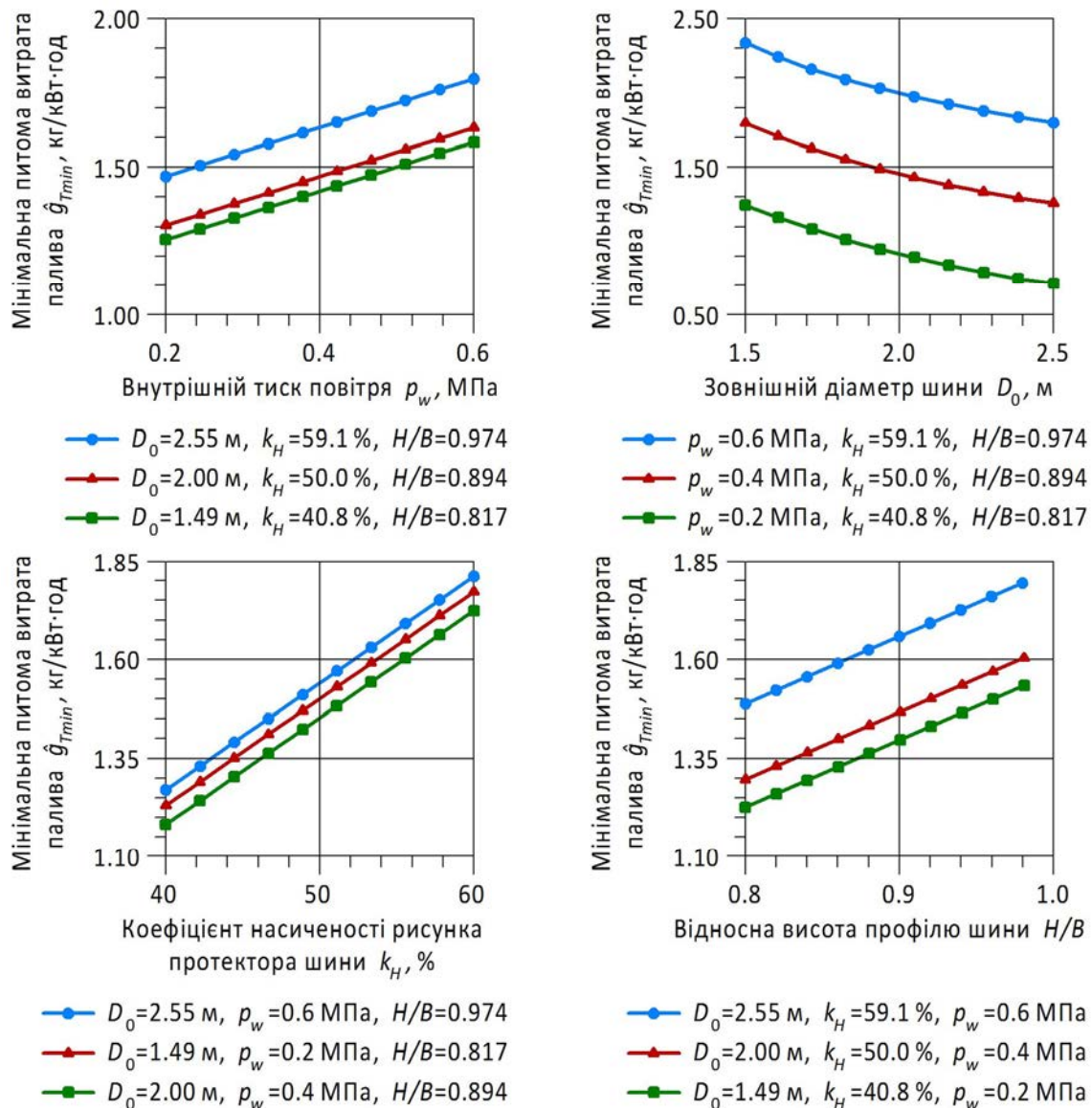

Рисунок 1 – Залежності мінімальної питомої витрати палива $\hat{g}_{Tmin}$ пневмоколісного рушія при стендових випробуваннях

Аналіз отриманих залежностей дозволяє зробити висновок про те, що на величину мінімальної питомої витрати палива пневмоколісного рушія $\hat{g}_{Tmin}$ в дослідженому діапазоні зміни чинників найбільше впливають зовнішній діаметр шини D_0 і коефіцієнт насиченості рисунка протектора k_H . При цьому збільшення зовнішнього діаметра шини D_0 від 1,5 до 2,5 м приводить до зниження $\hat{g}_{Tmin}$ на 70...73 %, а збільшення коефіцієнта насиченості рисунка протектора k_H від 40 до 60 % – до збільшення $\hat{g}_{Tmin}$ на 42...44 %.

Такий вплив зовнішнього діаметра шини на величину $\hat{g}_{Tmin}$ пов'язано зі значним збільшенням індексу вантажопідйомності, що, в свою чергу, є

причиною збільшення максимального значення тягової потужності, зростання якої відбувається приблизно пропорційно квадрату діаметра.

Зміни внутрішнього тиску повітря в шині p_w та відносної висоти профілю протектора шини H/V позначаються в меншій степені та приводять до збільшення величини $\hat{g}_{Tmin}$ в середньому на 20...25 %.

Висновки. Розроблено багатофакторну регресійну модель, що встановлює взаємозв'язок між величиною мінімальної питомої витрати палива колісного рушія в тяговому режимі і основними параметрами великогабаритних пневматичних шин при прямолінійному русі на щільному ґрунті.

Застосування регресійної моделі при проектуванні великогабаритних шин або оптимізації параметрів ходового пристрою самохідних колісних транспортно-технологічних засобів дозволяє істотно скоротити терміни при виборі та обґрунтуванні конструктивних параметрів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балака М. М. Тенденції розвитку колісних землерійно-транспортних машин / М. М. Балака // Наукова конференція молодих вчених, аспірантів і студентів, 6 – 8 листоп. 2012 р. : Тези доп. – К. : Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт., 2012. – Ч. 1. – С. 83 – 84.
2. Машини для земляних робіт / [Хмара Л. А., Кравець С. В., Нічке В. В. та ін.] ; під заг. ред. Л. А. Хмари і С. В. Кравця. – Рівне-Дніпропетровськ-Харків, 2010. – 557 с.
3. Ульянов Н. А. Колесные движители строительных и дорожных машин / Н. А. Ульянов. – М. : Машиностроение, 1982. – 279 с.
4. Експериментальні дослідження роботи колеса з пневматичною шиною на опорній поверхні, що деформується / М. М. Балака, Л. Є. Пелевін, Г. О. Аржаєв [та ін.] // Науковий вісник Херсонської державної морської академії. – 2013. – № 1(8). – С. 132 – 139.
5. Василенко А. В. Методика расчета тяговых качеств колесного движителя с крупногабаритными пневматическими шинами землеройно-транспортных машин : дис. ... канд. техн. наук : 05.05.04 / Василенко Андрей Владимирович. – Воронеж, 2000. – 244 с.
6. Завадский Ю. В. Планирование эксперимента в задачах автомобильного транспорта / Ю. В. Завадский. – М. : МАДИ, 1978. – 156 с.
7. Рего К. Г. Метрологическая обработка результатов технических измерений : справ. пособие / К. Г. Рего. – К. : Техніка, 1987. – 128 с.
8. Болтян А. В. Теория инженерных исследований : учеб. пособие / А. В. Болтян, И. А. Горобец. – Севастополь : Вебер, 2001. – 140 с.
9. Митропольский А. К. Техника статистических вычислений / А. К. Митропольский. – М. : Наука, 1971. – 576 с.